

Chvála Vladislav, Trapková Ludmila:

Jak nebýt expertem a přece něco vědět

Souhrn

Ke konci minulého roku (2016) probíhala mezi námi staršími rodinnými terapeuty elektronická pošta vyšším tempem než obvykle. Od tématu voleb do nových výborů organizačních struktur RT se téma přehouplo k tématům zajímavějším. Ukázalo se to, co je nejspíš na naší scéně rodinné terapie skryto asi jako hora Říp v polabské rovině, že zde existují diametrální rozdíly v názorech ne na to, co je rodinná terapie, ale co je rodina. To nás vedlo k zamyšlení, kde se tento rozdíl vzal. A protože v současnosti je toto téma živě diskutováno také v širší společnosti, nabídli jsme ho České pozici, která vychází jako příloha Lidových novin, kde měl vyjít v únoru t.r. (do 3.4.2017 bohužel nevyšel, pozn. red.) Rádi ho však nabízíme do prostoru, kam původně mířil - rodinným terapeutům, aby zde mohla diskuse pokračovat.

„Vědění je moc“, jak nám vyložil francouzský filosof Michael Foucault (1926- 1984) ve své kritice medicíny. (cit. M.Foucault, 2000: Dohlížet a trestat) Pochybujeme, že by si toho medicína všimla, v té době byla zrovna v rozletu, a vědění se každých deset let znásobilo. Pacienti si také vědění svých lékařů nadměru cenili a sotva by dali přednost jejich nevědění za cenu zvýšení své moci v době nemoci. Kdo si však Foucaultovy úvahy vzal k srdci, byli rodinní terapeuti. Sami se zpočátku stavěli do role expertů- těch, kteří vědí a mohou proto „poradit“. Kdo zažil slávu takových mistrů, jako byl Milton Erickson, Steve de Shazer, nebo oslňujících úkolů milánského týmu, ví, co znamenalo být expertem. Teprve další generace si začaly postupně uvědomovat, že pozice experta brání v dialogu. (H.Anderson, 2009: Konverzace, jazyk a jejich možnosti) Je to logické: pokud jeden všechno ví, a druhý k tomu nemá co říci, tak jakýpak dialog? Jeden si jde pro radu, tu dostane a je hotovo. A tak se od kdysi módní systemické terapie vyvinula narativní terapie a později kooperativní a dialogické přístupy, moderní dnes. Terapeuti se tentokrát učí „nevědět nic“. Tedy nevědět nic předem, nic si nemyslet a všechno se teprve v dialogu dovídat. Nic předem ani nelze vědět, když všechno se dá dekonstruovat a pak libovolně radikálně konstruktivisticky vyjednat. Tak povstala nová, na první pohled trochu záhadná otázka: Jak nebýt expertem a přece něco vědět?

Jak to bylo s dekonstrukcí?

S dekonstrukcí přišel jiný francouzský myslitel Jacques Derrida (1930- 2004). Pojem si vypůjčil ze stavitelství a společně s rebelujícími studenty na konci šedesátých let se pustil do prověřování všeho, co se do té doby pokládalo za hotovou věc. Zpochybnění všeho, co nám dosud autority předávaly, je samozřejmě nutnou součástí každého dospívání, tady se ale stalo něco jiného. Vznikl nový akademický styl a hnutí. Zpočátku autoritami vysmíváný, později kritizovaný, nakonec módní dekonstruktivismus. Samozřejmě mířil především na pozice moci, nejspíš proto se nového intelektuálního hnutí ujali nejprve komunisti, později zakotvil u radikálních aktivistů (konferenci v Cluny v r. 1970 uspořádala La Nouvelle Critique, časopis Komunistické strany Francie). Znovu šlo o rebelii jedince proti společnosti ve jménu svobody. Rozcupování dosud nezpochybnitelných „pravd“ o tom, „co se má a musí“, uvolnilo cestu k větší ochraně lidských práv, práv menšin, větší

emancipaci žen, zpochybnění stability tradičních pohlaví, zrušení trestu smrti a další vymoženosti naší současné Evropy.

S odstupem času lze hodnotit Derridu jako bystrého myslitele, který předvídal i možné zneužití svých myšlenek v budoucnosti. Dědictví otců nechtěl zničit, ale aktualizovat. Podporoval všechny menšiny a jejich emancipaci, ale byl si vědom i „...pohybu tíhnoucímu k narcismu minorit, který se vzrývá všude - i ve feministických hnutích.“ (Citujeme z knihy Derrida & Roudinesco, 2003: Co přinese zítřek?) Byl nesmiřitelným kritikem tzv. politické korektnosti, a jako jeden z prvních viděl její nebezpečí: „Dispozitiv nazvaný ‚politically correct‘, jenž byl ze Spojených států importován, je rovněž jakousi dvousečnou zbraní anebo, chcete-li, dvojí léčkou. Unikneme z jedné pasti a chytíme se do druhé.“ (tamtéž str. 43) Ve skutečnosti šlo o dekonstrukci rodiny, její moci nad jedincem. Derrida to v rozhovoru s analytičkou Élisabeth Roudinesco na sklonku svého života vyslovil jasně: „...bylo by možno ukázat, že v dekonstrukci šlo vždy o rodinu, že se vždy jednalo o dekonstrukci rodiny...“ (tamtéž s. 57). Předvídal rozklad tradičních hodnot, na kterých evropská rodina dosud stála. Dnes bychom mohli říci, že rozklad nejen předvídal, ale vydatně mu napomáhal. Byl zastáncem nejen adopce dětí homosexuálními páry a surogátního mateřství. Sexuální fantazie rebelujících chlapců jdou vždy dál, než umožňuje prostý fakt sexu dvou lidí: „Mám na mysli nejen rodiny, v nichž by existovaly dvě nebo tři matky, otce nepočítaje, ale také rodiny složené ze 3+n rodičů.“ Oba autoři knihy, ze které citujeme, obdivovali psychoanalýzu, ale vyčítali Freudovi, že nebyl dost pružný, pokud jde o jejich plány na dekonstrukci tradiční rodiny: „Tento sociální neklid bude mít na psychoanalytické scéně jisté důsledky.“ Spoluautorka citovaného rozhovoru přes všechno nadšení pro nové možnosti, které Derridova dekonstrukce otvírala, nechá na chvíli přeci jen promluvit svůj ženský instinkt: „...mám dojem, že rodina je věčná, že jí nehrozí nebezpečí, že její bohatství tkví současně v její ukotvenosti v určité symbolické funkci a v mnohočetnosti jejích možných rekonpozic.“ Ale v tom ji Derrida rozhodně nepodpoří, když trvá na svém: „... šlo o model institucionálně ustanovený a přijde okamžik, kdy dojde ne-li k jeho zrušení, tedy aspoň k povážlivé komplikaci.“ (tamtéž s. 58) Ve svém rozletu naráželi na meze biologické podstaty člověka, která znemožňovala naprostou dekonstrukci ženské a mužské role ve společnosti. Mezi ženskými a mužskými homosexuálními páry nalézali stále nepříjemný rozdíl: „... protože muž nemůže být oplodněn, ale může se stát dárce spermatu.“ Élisabeth v tom vidí „... disymetrii v nevědomé distribuci rolí a psychického ustrojení: muži tvořící pár se k dětem chovají spíše jako vychovatelé, strýci či poručníci, zatímco pro ženy je snadnější napodobit heterosexuální rodičovský model.“ (tamtéž s. 55) Derrida poctivě přiznává meze své dekonstrukce: „Abych se vrátil k otázce rodiny: vždy bude existovat rodinné pouto spjaté s narozením. Narození a v důsledku toho, mezi jinými věcmi, určité genetické dědictví, tedy nebude možno vymazat.“ Ale hned se pustil aspoň do zpochybnění toho, co to znamená „narodit se“ a co vlastně znamená být rodičem. Je zcela jisté, že při dekonstrukci rodiny nebral v úvahu ani oblast psychiky. Byl si vědom jistého „uzávorkování“ psyché: „Mezi oba póly (biologický a sociální, pozn.autoři) vkládáte pojem psychiky. Je třeba vědět, co rozumíme slovem psyché. Jak víte, u Freuda je vztah mezi psychickým a biologickým vždy odsouván stranou, odkládán k budoucímu zpracování, přínáležejícímu dalším generacím, a je tedy skutečně velmi komplikovaný.“ (tamtéž s. 62)

Proč nejde dekonstruovat všechno?

Pro směr našich úvah je nezbytné čtenáře seznámit ještě s jedním výrazným, tentokrát německým myslitelem, sociologem Nicklasem Luhmannem (1927- 1998). Důslednou aplikací teorie systémů na oblast sociálních jevů ukázal, že jde o samostatnou spontánně vznikající vrstvu lidské existence, která se má k biologické a psychické vrstvě jako systém k prostředí. (cit. N.Luhmann, 2006: Sociální systémy.) Zatímco základním prvkem biologických systémů je struktura, která je schopna zaznamenat nebo vytvářet rozdíl- zdroj informace, psychická vrstva naší existence je schopná

rozdílu přiřadit význam, který se stává základním nehmotným prvkem psychického systému. Sociální systémy pak vznikají na základě události, něčeho, co se stalo a je k tomu možno vyjednávat smysl. Samozřejmě, když vyjednávat, tedy jednáním nejméně dvou jedinců. Tyto tři vrstvy jsou koevolučně svázané, každá operuje pouze svými vlastními stavy (biologické systémy změnami struktury, psychické systémy změnami stavu a významu, sociální novými událostmi a vyjednáním nového smyslu), má svou vlastní autopoiesu a vzájemně se nemohou instruktivně ovládat. Jsou na sobě závislé, ale mohou se k sobě vztahovat pouze jako systém a prostředí, vyladěním. To je důvod, proč je tak obtížné přijít na kloub vztahu těla a duše, když navíc je sociální vrstva z těchto úvah často zcela vynechávána. Zde se nechceme věnovat složitosti bio-psycho-sociálního pojetí zdraví a nemoci. Luhmannovu práci využíváme k vyjasnění, že derridovská dekonstrukce světa a především rodiny se mohla týkat pouze vrstvy sociální. Pouze ta je totiž prostorem vyjednávání a konstruování naší reality.

Jako je sociální systém naprosto „slepý“ vůči psychické vrstvě (na obsah psychiky druhého můžeme usuzovat pouze z toho, jak se projevuje navenek, můžeme se na ni pouze zeptat v rámci existujícího sociálního systému), nelze žádným způsobem vyjednat změnu signálu tělesného systému (třeba rozmluvit někomu jeho nádor nebo horečku, změnit jeho genetické pohlaví atp.). Nereflektované míchání těchto tří vrstev v úvahách různých odborníků na pouze jednu z nich (lékařů, psychologů, sociálních pracovníků) způsobuje velké zmatky a nezřídka vzájemné útoky. Systemická rodinná terapie je dost dobře vybavená k tomu, aby nabízela kolegům porozumění na vyšší logické úrovni, totiž aby nabízela orientaci v trojdimenzionálním prostoru oproti třem prostorům jednodimenzionálním. Dobře známý je, snad už ne tak ostrý, despekt mezi odborníky na duševní život (psychoanalytiků) a odborníky na práci s rodinou, tedy na sociální systémy (rodinných terapeutů), nebo nedůvěra odborníků na biologické systémy (lékařů) k odborníkům na psychiku (psychologům). Každá skupina se drží jedné části pomyslného slona, a slepá k těm druhým, trvá na tom, že slon je ta část, kterou právě oni drží v rukou.

Chceme tvrdit, že i Derrida si byl této omezenosti svých úvah vědom. Když se dotkli v rozhovoru s Élisabeth významu biologického rodičovství, ukázal část svých psychologických obran při obhajobě svého názoru, že dětem by se nemělo říkat nic o jejich původu: „Já pevně věřím, že znám svého otce i matku. Dál již nejdu, nepátrám po původu svých rodičů. A tím způsobem, který se nazývá jistým věděním, se nikdy nedozvím, co se stalo mezi mým předpokládaným otcem a matkou v souvislosti s mým narozením. Pro moji rovnováhu a ‚psychické zdraví‘ je důležitý pocit dostatečné jistoty, že můj otec je můj otec a matka je moje matka.“ Élisabeth by se musela hodně zpronevřit svému vzdělání, kdyby na to nereagovala jako psychoanalytička: „Žádná účinnost klamání v této oblasti podle mého názoru neexistuje. Pravda se vždy nakonec dostane na povrch a děti, jež jsou klamány ohledně svého původu, téměř vždy vykazují symptomy, z nichž vychází najevo, že jejich nevědomí pravdu zná, přestože ji deformuje.“ (cit. Derrida & Roudinesco, s. 69)

Odříznutí od kořenů

Důsledná dekonstrukce rodiny vyžaduje naprosté odříznutí se od kořenů svých rodů, od své biologické podstaty, zanedbání psychologického vědomého prožívání a nevědomí i v pojetí samotného autora dekonstrukcionismu, na jehož základech stojí genderově orientovaná hnutí progresivistů, kteří dnes u nás účinně infiltrují řízení státu a ve vší tichosti připravují radikální proměnu koncepce rodiny. Ta má nyní stát jen na derridovsky dekonstruovaných základech, bez ohledu na biologickou ale i psychologickou vrstvu naší reality. Hlavním cílem nové koncepce je uznat statut rodiny jakýmkoli sestavám vlastních i náhradních rodičů, jde o to rodit děti do jakýchkoli - i těch nejhorších podmínek. Znovu: derridovská dekonstrukce rodiny se může týkat pouze vrstvy sociální! Ono „pouze“ je velmi relativní, jak ukázala např. Helena Klímová ve své práci reflektující náš život v reálném socialismu. Zásahy do jazyka mohou mít vážné důsledky. I jen pouhé

vyžadování nepřiměřeného používání přivlastňovacích zájmen tehdejším režimem se mohlo podílet na rozsáhlé infantilizaci a masifikaci obyvatel. „Objevilo se falešné my, nadbytečné ty, chybějící vy, strašidelné oni.“ (cit. Klímová, 2015: Falešné My/falešné kolektivní Self: Dynamická součást sociálního nevědomí) Orwelovský newspeak a dnes podobně úporná politická korektnost zamlžuje realitu, jakkoli se tím biologická podstata nedá předělat, je možné ji nenávratně poškodit (například rozhodnutím děti odebrat matkám a svěřit je od narození instituci).

A rodinní terapeuti, snad paralyzováni vlastními terapeutickými nástroji (respektem k jakýmkoli odlišnostem, dialogickým přístupem, neutralitou...), snad pod vlivem politické korektnosti slepí k biologickým základům rodiny, k tomu většinou mlčí (v Evropě se již o rozdílech mezi ženami a muži prakticky nemůže mluvit ani mezi rodinnými terapeuty, jak jsme zažili na semináři s hamburským týmem Kurta Ludewika). Ve stupňujících se zmatcích v rodinách chtějí zachránit, co se ještě zachránit dá, a technikou newspeeku hledají zdánlivě méně traumatická pojmenování dramatické reality traumatizovaných dětí, když prosazují např. pro rozvedené rodiny s novými partnery název „bonusové rodiny“, nebo navrhují vyloučit z pohádek zlé obrazy nevlastních matek, aby se ztratila za léta vypěstovaná špatná pověst navěšená na slovo „macecha“.

Kdo se v této situaci překvapivě nepřímou zastává přirozených biologických základů rodiny, jsou systémoví analytici, kteří spojili své úvahy s moderním výzkumem mozku. (cit. Siegel, 2012: The Developing Mind) Při pátrání po sociálním nevědomí zjišťují, jak tělesné systémy reagují na sociální interakci. (cit. Hopper & Weinberg, 2011: Sociální nevědomí u osob, skupin a společností.) Malé rozdíly v tom, co naše smysly z okolí vnímají, vedou k aktivaci zvědavosti a k sociální kooperaci. „Na informace, které se příliš liší od toho, co známe, reagujeme tak, jako bychom byli v ohrožení (aktivace systému ‚strachu‘ a vyburcování sympatické nervové soustavy), a často před těmito rozdíly uzavíráme svou mysl.“ (tamtéž) To je významné pro vytváření vztahové vazby (attachement) v raných fázích vývoje dítěte a pro jeho další vývoj směrem k větší tvořivosti a bohaté diferenciaci. (cit. Bowlby, 2012: Odloučení. Kritické období raného vztahu mezi matkou a dítětem.) Postupné zatěžování dítěte v bezpečném prostředí rodiny má doslova biologické důsledky při utváření mozku a ovlivňuje budoucí schopnost sociálního chování. Takové podmínky mnohem snadněji připravují dítěti vlastní rodiče (pokud současně pečují o svůj vztah), protože především mateřství se rozvíjí na instinktivních (tedy biologických) základech. Představa rodiny jako sociální dělohy, kterou jsme do literatury přinesli, je novými fakty stále více podporována. Nesmírně složitá souhra biologických, psychických a sociálních systémů, které představuje přirozená rodina (od slova rodit), se vymyká možnosti rozumové kontroly, nebo jakékoli pouze sociální konstrukci. **Rodina je nejmenší možný bio-psycho-sociální systém, schopný úplné replikace, tedy jak genetické (biologické) tak kulturní (sociální).** Všechny ostatní, dnes pestré možnosti péče o dítě jsou jen náhradním řešením, což samozřejmě neznamená, že takové složité systémy nezasluhují naši péči. (cit. Trapková & Chvála, 2004: Rodinná terapie psychosomatických poruch) Jen proto, že v liberální společnosti má dnes mnoho lidí potíže s odpovědností a stabilitou v rodinných vztazích, nemůžeme za rodinu ze zákona pokládat jakýkoli ad hoc svazek, který rodinou z principu být nemůže. Stejně jako neoznačíme člověka s chřipkou zdravým jen proto, že vypukla epidemie chřipky a většina lidí má chřipku!

Co tedy můžeme vědět a přitom nebýt expertem?

Vlastně je to snadné, pokud jsme si vědomi již řečeného- to všechno bychom si mohli ponechat jako vědění o rodinách, ne proto, abychom něco z toho na rodinách vynucovali, ale abychom se ve složitých sítích mohli vůbec orientovat. Expertství se projevuje jako patent na rozum. Expert je majitelem pravdy, tedy jen takové části vyjednané reality (sociální systém), která má nejvíce moci. Nestačí spolu s Foucaultem odmítnout vědění s tím, že je nebezpečné („vědění je moc“), je třeba říci o tom fenoménu víc: Ten, kdo rozlišuje a navrhuje taková řešení, která jsou v realitě účinná (tedy ‚správná‘), má více moci ovlivňovat prostředí. Ten, kdo je zná, stává se expertem, v sociálních

systémech třeba přirozenou autoritou. Vzdělání je cestou k nabytí znalostí a v dobře fungujících sociálních systémech i k selektivnímu přístupu k moci. Systemický rodinný terapeut je (a zůstane) expertem na zacházení s jazykem, na hypotetizování a kladení otázek, na proces dialogu (sociální systém), na proces terapie. Není a nebude expertem na samotný život člověka a jeho rodiny, na jeho prožívání (psychický systém). Může však být znalcem tělesných funkcí a významu vrozených vazeb a rodičovské péče na mozkové funkce (biologický systém). To nám ale přeci nebrání být tabula rasa při setkání s pacientem a jeho rodinou, zacházet s ní dialogicky, nevědět nic o její jedinečné tradici, kultuře a vyjednané realitě. Tak jsme rodinám k dispozici díky své erudici a s respektem k biologické realitě napomáháme postupně proměně v oblasti vyjednávaných (a vyjednatelných) významů. Jen tam může dojít ke změně. Ostatní vrstvy se mohou (ale nemusí) na změnu vyladit, což může být vnímáno rodinou např. jako „vyléčení“.

Cesty se spojují

Již delší dobu se traduje, že psychoterapeutické směry konvergují, sblížují se. I prostor všech možných uznávaných psychoterapeutických systémů tvoří živý systém se svou vlastní autopoiezą. Pokud se vzájemně potkávají, jistě se také vzájemně na sebe koevolučně vyladují, a tedy ovlivňují jeden druhého, aniž ruší hranice svých vlastních identit. Mnozí kolegové mají stejnou zkušenost jako my například ve výcviku, kde už v pátém běhu bez potíží integrujeme gestalt, Boyden-Pesso a narativní rodinnou terapii v osobách čtyřčlenného týmu vedoucích. Máme současně na mysli nejméně tři kořeny rodinné terapie tak, jak po Druhé světové válce vznikala z psychoanalýzy, ve které byli otcové rodinné terapie původně školeni, dále ze sociologie malých sociálních skupin a za třetí z kybernetiky (obecné teorie systémů). Další generace rodinných terapeutů však už psychoanalytické vzdělání většinou neabsolvovaly a tak se postupně stalo, že se od svého významného kořene, psychoanalýzy, oddělily. Snad jako by šlo o paralelní nevědomý proces známý z hlubinných psychoterapií: Jako se rodinná terapie odřízla od jednoho ze svých kořenů, tak se obáváme, že většina rodinných terapeutů nyní pracuje jen na sociální vrstvě existence rodiny a víceméně pomíjí druhé dvě vrstvy s tou první koevolučně svázané. Nemusíme být psychoanalytici a praktikovat psychoanalytickou praxi, ale mělo by patřit k našemu samozřejmému vzdělání znát alespoň zběžně současnou psychoanalytickou literaturu, totiž psychoanalytickou teorii. Neboť právě v psychoanalýze jsou propracovávány souvislosti psychického vývoje jedince, v jehož základech jsou vrozené instinkty, a tedy i vyladování na biologickou vrstvu rodiny, na kterou čistě systemická rodinná terapie zapoměla a současné výzkumy mozku potvrzují. A navíc: cesty obou odlišných přístupů, psychoanalýzy a rodinné terapie, se v poslední době setkaly u stejné osoby, ruského jazykovědce M.M. Bachtina, který nebyl ani psychoanalytikem, ani rodinným terapeutem.